

سینا میرشاهی (کارشناس ارشد تاریخ اسلام دانشگاه شیراز)

جانشینی پیامبر (ص) از دیدگاه شرق شناسان

چکیده

از اولین آشنایی اروپاییان (فتح اندلس ۹۲ هـ) با دین اسلام مطالعات شرق شناسی آغاز شد. شرق شناسی قرن های متمادی ادامه یافت. غرب برای شناخت همه جانبه دین اسلام و سلطه استعماری خود دست به ترجمه کتب دینی و مطالعه فرقه های دین اسلام زد. برخی شرق شناسان با توجه به آثاری از اهل سنت که از روی غرض ورزی نگارش یافته بود، به شناخت شیعه پرداختند. شیعه، واقعه غدیر خم و جانشینی امام علی (ع) کمتر در آثار شرق شناسان به صورت واقعی مورد نقد و نظر قرار گرفته است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران شیعه شناسی به صورت جدی توسط شرق شناسان ادامه یافت.

کلمات کلیدی: جانشینی، غدیر خم، امام علی (ع)، ویلفرد مادلونگ، هنری لامنس، انقلاب

اسلامی ایران

مقدمه

شرق و مطالعات شرق شناسی از دوره جنگ های صلیبی مورد توجه ارو پاییان قرار گرفت اگر چه آشنایی اروپاییان با دین اسلام به افسانه های قبل از آن بر می گردد. در ابتدا افرادی که به مطالعات شرق شناسی و اسلام شناسی روی می آوردند که با حمایت کلیسا به نگارش مطالب خصمانه بر علیه دین اسلام دست می زدند. که آمیخته به خرافاتی بود که کشیشان نطق می کردند. پس از رنسانس که کشورهای اروپایی برای سلطه استعماری خود به صورت جدی به اسلام و مطالعات اسلامی توجه کردند. اروپاییان به تألیف دایره المعارف ها و کتب دست زدند که به صورت مختصر هم به شیعه توجه کردند. شرق شناسان متأثر از نویسندگان اهل سنت که شیعیان را منحرفین از دین می دانستند، دست به نگارش و تحقیق زدند. این تألیفات آن ها بدون توجه به منابع شیعه و اهل سنت معتبر صورت گرفت و پس از آن مورخان غربی پی در پی با این دید منفی به بررسی شیعه پرداختند. اگر چه مبهم بودن تاریخ شیعه در سه قرن اول اسلامی باعث شد که برخی از مورخان بیشتر به این منابع توجه کنند. اما مرحوم علامه امینی با منابع اهل سنت به اثبات غدیر و جانشینی امام علی (ع) در

کتاب الغدیر پرداخته است. متأسفانه برخی از مترجمان اهل سنت که به ترجمه آثار شرق شناسان پرداخته اند، تصویر دیگری از شیعه و غدیر ارائه کرده اند و در آن ها کم و زیاد هایی افزوده اند. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران شیعه و غدیر بیشتر مورد توجه شرق شناسان قرار گرفت و اهمیت زیادی به مطالعات شیعی دادند و به مظلومیت تاریخ شیعه پی بردند که چگونه پرده دار شده بود. این پرده ها را انقلاب اسلامی ایران کنار زد اگر چه برخی از دولت ها به دلیل از دادن منافع خود با شدت بیشتری مبارزه خود را با انقلاب که انقلابی شیعی بود شروع کردند.

واژه شناسی

شرق شناسی یا خاورشناسی ترجمه اصلاح orientalism است. شرق کشورهای آسیایی وممالکی که در مشرق کره زمین هستند را گویند. (معین ۱۳۸۸) کلمه orient غالباً در معنای سرزمین های واقع شده در شرق دریای مدیترانه و اروپا به کار برده می شود، و به همین جهت است که شرق شناسی از

کلمه دوم اقتباس شده است. (زمانی ، ۱۳۸۸ : ۲۵) *Orientalist* در سال ۱۷۷۹ اولین کاربرد خود را در انگلستان داشت سپس وارد زبان فرانسه شد، و در سال ۱۸۱۲ وارد فرهنگ آکسفورد شد. (همان : ۲۶) شرق شناسی معنا و تعریف های زیادی دارد اما تعریف خاص شرق شناسی که مورد توجه است عبارت از اسلام شناسی توسط غیر مسلمانان (همان : ۳۳) اشتراق و مستشرق از شرق شناسی مشتق شده اند. (معین ، ۱۳۷۶ : ۷۳۳) در قرن حاضر واژه شرق شناسی نزد ملت های مشرق زمین به خصوص مسلمانان دارای معنی منفی شده است تا جایی که واژه شرق شناسی یا مستشرق معادل استعمار قلم به کار برده می شود .

ماکسیم رودنسون مستشرق بزرگ قرن بیستم اشتراق را چنین تعریف می کند " جهت گیری علمی برای بررسی سرزمین های اسلامی مشرق زمین و تمدن آن ها" (زمانی ، ۱۳۸۸ : ۲۷)

تاریخچه مختصر از آشنایی شرق شناسان با شیعه

آشنایی شرق شناسان با دین مبین اسلام به قرن هفتم میلادی بر می گردد آن زمانی بود که دین مسیحیت از گسترش اسلام ترس در دل داشت .با فتح اندلس در سال ۹۲ هجری اسلام به اروپا راه یافت. نخستین تمدن اسلامی در اروپا شکل گرفت و تا کوه های فرانسه پیش رفت با این اقدام مردم اروپا با دین اسلام به صورت جدی روبرو شدند این تقابل دین اسلام با ادیان اروپا ، کلیسای را وا داشت که به شناسایی دقیق دین اسلام برای تقابل با آن پردازند .برخی ریمون لول را پایه گذار شرق شناسی می دانند.(نصیری، ۱۳۸۵: ۴۰) آشنایی غربیان با شیعیان و امام علی (ع) به دوران جنگ های صلیبی بازمی گردد. البته این آشنایی با افسانه هایی همراه بود. ویلیام تیری اسقف اعظم شهر تیره مذهب تشیع را فرقه ای از اسلام معرفی می کند که طرفدار به نبوت امام علی (ع) هستند. جبرئیل امین را خاتمی معرفی کرد که وحی نبوت را به جای امام علی (ع) به پیامبر بزرگ اسلام (ص) نازل کرده است. (تقی زاده داوری ، ۱۳۸۶ : ۱۱۱) با به قدرت رسیدن شاه اسماعیل صفوی در سال ۹۲۰ ه و رسمی کردن مذهب شیعه در ایران شرق شناسان بیش از پیش به شناخت تشیع روی آوردند. در دوره صفویه فرستادگان اروپایی به دربار ایران راه یافتند و جهان گردان مشهوری چون رافائل دومانس و

ژان شاردن از ایران و مراسم مذهبی ایرانیان دیدن کردند. این فرستادگان سیاسی دول اروپایی و جهان گردان با اطلاعاتی که از مذهب شیعه به اروپا منتقل کردند، سیاست های استعماری باعث گردید که جهان غرب برای رسیدن به اهداف بلند مدت خود مطالعات در زمینه شیعه شناسی را گسترش دهند. مطالعات شیعه شناسی در اروپا با تأسیس کرسی زبان عربی در دانشگاه آکسفورد و لندن در نیمه اول قرن هفتم آغاز گردید (همان : ۱۱) این مطالعات بر پایه منابع اهل سنت و ترجمه بیانات امام علی (ع) آغاز شد. شیعه شناسی با مطالعات ایگناز گلدزیهر یهودی (۱۹۲- ۱۸۵۰) به صورت جدی ادامه یافت. پس از گلدزیهر مطالعات شیعه شناسی در جهان گسترش یافت، و موسسات شیعه شناسی در غرب تأسیس شد. اما آن چه جهان غرب را بیش از پیش راغب تر کرد برای مطالعات خود انقلاب اسلامی ایران بود که به پژوهش های شرق شناسان غنا بخشید.

دیدگاه شرق شناسان در مورد غدیر و جانشینی پیامبر (ص)

شرق شناسان در مورد غدیر و جانشینی پیامبر (ص) دیدگاه های متفاوتی دارند. برخی با دشمنی با اسلام، تکیه بر منابع غیر معتبر اهل سنت یابی اطلاعاتی از دیگر منابع به این واقعه مهم تاریخی پرداختند برخی دیگر از شرق شناسان با تکیه بر منابع معتبر اهل سنت و شیعه به این واقعه پرداخته اند که در این مقاله به ارائه نظرات هر دو گروه می پردازیم. از ویژگی های شیعه که آن را از دیگر فرقه های اسلام متمایز می کند عزت طلبی، استقلال گرایی، ستم ستیزی است که باعث وحشت دولت های استعمار گر شده است. به همین دلیل استعمار به مبارزات جدی تر و توطئه های بیشتری علیه شیعه در جهان به راه انداخته است. (زمانی ۱۳۸۸: ۹۶)

دبلیو مونتگمری وات در دایره المعارف آمریکانا چهره ای غیر واقعی و تحریف شده از امام

علی (ع) ترسیم می کند. او بدون توجه به واقعه مهم غدیر خم و غرض ورزی، از امام علی (ع) به عنوان دولتمردی بی کیفیات نام می برد که در پی انتقام جویی شخصی به شهادت رسید. (تقی زاده، ۱۳۸۶ : ۲۹۹) وات به هیچ وجه از منابع شیعه استفاده نکرده است با یک سو نگرایی به این اقرار کرده است. شهادت علی (ع) از روی کینه شخصی نبود بلکه او به دست یکی از خوارج به شهادت رسید

که کینه های سیاسی داشت، بعد از ماجرای حکمیت خوارج بر علیه امام علی (ع) شوریدند. (همان: ۳۰۰) وات بدون سند و مدرک امام علی (ع) و جانشینی او را مورد نقد قرار می دهد. مطالب سست را در نوشته خود می آورد. وات در دایره المعارف آمریکا نا به جای این که به عنوان یک مستشرق بی طرف به بررسی اندیشه ها و جانشینی امام علی (ع) پردازد، از جایگاه یک دشمن شیعه سخن گفته است. این دید مستشرقان در مورد واقعه غدیر و جانشینی امام علی (ع) موید سخن ادوارد براون است که می گوید: هنوز در هیچ یک از زبان های اروپایی تألیف مشروح و کافی و موثقی درباره شیعه نداریم با این وصف همواره در مورد شیعه نظر داده شده است.

هنری لامنس (۱۸۶۲-۱۹۳۷) محقق و شرق شناس، کشیش متعصب بلژیکی به اسلام و تشیع از روی غرض پرداخته است. (نیک بین، ۳۵۶) (بدوی). لامنس بدون توجه به آثار شیعه و اهل سنت معتبر به بحث جانشینی پیامبر می پردازد. او به تمجید حکومت نامشروع اموی می پردازد. به نکوهش امام علی (ع) مبادرت می کند. بسیار منطقی است که یک کشیش که مسئول اداره تبلیغات مسیحی است هیچ گاه از اسلام راستین و تشیع تعریف و تمجید نخواهد کرد. لامنس معتقد است لازمه ایمان یک مسلمان مکر و حيله و فسق، فجور و جنایت است. او از طرفداری حکومت نامشروع اموی دو هدف دارد یکی آن که به توهین دین اسلام پردازد و دیگری این که شعور ملی عربی را در هم بکوبد. (مهريزي، ۱۳۸۶: ۳۷۵)

رایسکه (۱۷۱۵-۱۷۷۴) شرق شناس بزرگ آلمانی تشیع را از خلال منابع متأخر که به آن ها استناد داده است می شناسد. او معتقد است که علی (ع) پس از پیامبر محق تر از دیگران بوده که به خلافت برسد. (بدوی، ۱۳۷۵: ۱۶۲) رایسکه معتقد است علی (ع) بهترین امیری است که جهان اسلام به خود دیده است. به خاطر جانبداری از اسلام، تشیع دچار سختی های زیادی شد. (گروه مولفان، ۱۳۸۸: ۲۳۶) جرج جرداق شرق شناس مسیحی در کتاب خود امام علی صدای عدالت انسانی، واقعه غدیر خم را به تصویر می کشد. جرداق معتقد است پس از پیامبر امام علی (ع) بهترین فردی است که می تواند بعد از وی شرایط رسالت را به جای آورد. (جرداق، ۱۳۶۸: ۹) جرج جرداق با معرفی ویژگی های برتر، امام علی (ع) را شایسته خلافت و امامت می داند و می نویسد «روزگار تو

را چه می شد اگر تمام نیروهای خود را بسیج می کردی و در هر عصر و زمانی بزرگمردی چون علی(ع) با همان قلب، همان زبان و همان شمشیر به جهان ارمغان می دادی» (مهریزی، ۱۳۸۶: ۳۴۳)

آندره میکل او در کتاب اسلام و تمدن اسلامی، در مورد جانشینی پیامبر(ص) و واقعه غدیر چنین اظهار می کند پیامبر پیش بینی برای اختلاف نکرده بود. به احتمال زیاد آندره میکل یا به عمد یا به دلیل بی اطلاعی نامی از حدیث غدیر نمی آورد اما باز در جای دیگر می گوید اکثر مورخان تعلق بیشتری نسبت به تشیع دارند. (میکل ، ۱۳۸۸ : ۱۰) دیدیم که در اکثر آثار، مستشرقین درباره واقعه غدیر سکوت کرده اند در کتاب تاریخ اسلام کمبریج نامی از غدیر برده نمی شود که باز به این معناست که اکثر پژوهشگران غربی در تحقیقات خود به آثار ضد شیعی توجه کرده اند و بدون تجربه و تحلیل به ارایه دیدگاه خود پرداختند .

دیدگاه ویلفرد مادلونگ

مادلونگ در کتاب خود جانشینی حضرت محمد(ص) به واقعه غدیر خم می پردازد و حکومت را حق علی و خاندان او می داند. مادلونگ از نوع شرق شناسانی است که بدون ضدیت با اسلام و شیعه به طرح مسئله خلافت پرداخته است و علی(ع) را شایسته خلافت دانسته است.

دایره المعارف آمریکانا

دایره المعارف آمریکا قدیمی ترین دایره المعارف انگلیسی زبان جهان به شمار می رود. این دایره المعارف توسط یک آلمانی به نام فرانسیس لیپر در سال ۱۸۲۹ پایه گذاری گردید که حاوی ۴۵۰۰۰ هزارمقاله می باشد. از این مقالات ۹۳ مقاله آن در مورد تشیع و شیعیان است. (محمود تقی زاده داوری ، ۱۳۸۶) در این دایره المعارف تعصب ضد شیعی دیده می شود علامه امینی در کتاب الغدیر به معرفی ۱۱۰ تن از اصحاب ، ۸۴ تن از تابعان ، ۳۶۰ نفر از علمای بزرگ اسلام که از قرون اول اسلامی تا قرن ۱۴ حدیث غدیر خم را تأیید کرده اند، می پردازد (شفیعی شاهرودی، ۱۳۸۸: ۱۵) تا جوابی باشد به این گونه اظهارات شرق شناسان که ضدیت با اسلام دارند. برخی از شرق شناسان چون ساندررا مک کی بدون توجه به مسئله غدیر امام علی(ع) را شایسته جانشینی پیامبر می دانند. ساندر مک کی

در کتاب ایرانی ها، ایران، اسلام روح یک ملت، می نویسد "علی (ع) به اعتبار مذهبی و پیوندهای خانوادگی اش انتخابی منطقی تر به نظر می رسید (مک کی، ۱۳۸۰: ۵۷) ساندار مک کی علی (ع) را دارای عشق به عدالت می داند و می نویسد "تصویر حضرت علی به مثابه قهرمان مساوات در اسلام ناب محمد جاذبه عاطفی عمیقی داشت". (همان: ۵۷) تشدید ضدیت با شیعه بعد از انقلاب اسلامی ایران در آثار شرق شناسان در این جا دیدگاه شرق شناس معاصر ماکسیم رودنسون را می آوریم "دین اسلام همیشه جهان غرب را محصور کرده است و غالباً به عنوان یک تهدید بزرگ خودنمایی کرده است. اما قرن ۱۹ و ۲۰ شاهد انزوای دین اسلام از صحنه ی تصمیم گیری ها و سیاست گذاری های جهان هستیم. دین اسلام داشت به تدریج در جهان غرب هضم می شد صرفاً به عنوان یک عقیده و یک دین بسیط و ساده و همچون دیگر عقاید و ادیان که فقط با الهامات روحی و اخلاقی می پردازند در می آمد که تحت شعاع نظام تمدن صنعتی غرب به خدمت اخلاقی پردازد. اما انقلاب اسلامی ایران و تحرکات اصول گرایانه بدون سازش آنان همه این برنامه ها را به هم ریخت چنان که حتی نفت را که خداوند با سخاوت به بندگان مومنش ارزانی داشته بود، آنها گران کردند (زمانی ۱۳۸۸: ۹۷). غرب پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران دانست که ایران شیعی سدی در برابر سیاست های آنان است. یکی از دلایل ضدیت بیشتر شرق شناسان با شیعه این است که مذهب شیعه، مذهب خون و مقاومت و شهادت است. این روحیه شیعیان باعث انقلابات اسلامی و مبارزه با حکومت های استعماری می شود. شهید مطهری در باره شرق شناسان می نویسد "حقیقت این است که مستشرقین نه صلاحیت تحقیق در عقاید و افکار اسلامی را دارا میباشند و نه غالباً با حسن نیت آن را، آنجا که در تجزیه و تحلیل افکار و عقاید اسلامی برمی آیند آن قدر مهملات به هم می بافتند که موجب تعجب و گاهی مضحک است. (مطهری، ۱۳۷۳: ۴۲۵)

نتیجه گیری

شرق و مطالعات شرق شناسی از دوره جنگ های صلیبی مورد توجه اروپاییان قرار گرفت اگر چه آشنایی اروپاییان با دین اسلام به افسانه های قبل از آن بر می گردد. در ابتدا افرادی به مطالعات شرق شناسی و اسلام شناسی روی می آوردند که با حمایت کلیسا به نگارش مطالب خصمانه بر علیه دین اسلام دست می زدند. که آمیخته به خرافاتی بود که کشیشان نطق می کردند. پس از رنسانس که کشورهای اروپایی برای سلطه استعماری خود به صورت جدی به اسلام و مطالعات اسلامی توجه کردند

شرق شناسانی که به مسئله جانشینی پیامبر پرداخته اند، به دو دسته تقسیم می شوند: دسته اول که اکثریت را شامل می شوند از قضاوت های منصفانه ای در این مورد دارند. این گروه جانب عدل و انصاف را پیش گرفته اند. آنها خلافت و جانشینی پیامبر (ص) را حق امام علی (ع) می دانند برخی از این گروه به قدری عمیق بحث کرده اند که هیچ گاه دانشمندان مسلمان به پای آنها نمی رسند، ویلفرد مادلونگ از جمله آن هاست. دسته دیگر که اقلیتی اند ک اند در دیدگاهشان انحراف و بی انصافی به چشم می خورد. این گروه بدون ارایه سند و مدرک معتبر به جانشینی پیامبر (ص) پرداخته اند. هدف آنها ایجاد تفرقه و تحکیم سلطه استعماری خود بر امت اسلام است. مونتهگمری وات و لامنس از این دسته اند. به حمد الله بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران کانون شیعه شناسان و شرق شناسان شده است تا کم توجهی اولیه به تاریخ تشیع را جبران کرده نماید.

کتابنامه

- ۱- زمانی، محمد حسن، (۱۳۸۸)، استشرق و اسلام شناسی غربیان، قم، جامعه المصطفی العالمیه
- ۲- مادلونگ، ویلفرد، (۱۳۸۵)، جانیشینی حضرت محمد(ص)، ترجمه احمد نمایی..، مشهد، بنیان پژوهش های اسلامی
- ۳- حمدی زقزوق، محمود، (۱۳۸۷) اسلام و غرب، ترجمه حجت الله جودکی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- ۴- مطهری، مرتضی، (۱۳۷۳)، مجموعه آثار، ج ۱، انتشارات صدرا
- ۵- آرمسترانگ، کرن، (۱۳۷۳) خداشناسی از ابراهیم تا کنون، ترجمه محسن سپهر، نشر مرکز
- ۶- تقی زاده، محمود، (۱۳۸۶) تصویر شیعه در دایره المعارف امریکانا، تهران، چاپ و نشر بین الملل
- ۷- جرداق، جرج، (۱۳۶۸) امام علی صدای عدالت انسانی، مترجم سید هادی خسرو شاهی، تهران، نشر خرم
- ۸- بدوی، عبدالرحمن، (۱۳۷۵)، فرهنگ کامل خاورشناسان، مترجم شکرالله خاکنند، قم، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی
- ۹- مک کی، ساندر، (۱۳۸۰) ایرانی ها، ایران، اسلام و روح یک ملت، مترجم شیوا رویگران، تهران، انتشارات ققنوس
- ۱۰- میکال، آندره، (۱۳۸۱)، اسلام و تمدن اسلامی، مترجم حسن فروغی، تهران، سازمان مطالعات و تدوین کتب درسی (سمت) پرتال جامع علوم انسانی
- ۱۱- معین، محمد، (۱۳۷۶)، فرهنگ معین،
- ۱۲- گروه مولفان، (۱۳۸۸)، فرهنگ خاورشناسان، تهران، پژوهشگاه علوم و مطالعات فرهنگی
- ۱۳- نصیری، محمد، (۱۳۸۵) تاریخ تحلیلی صدر اسلام، دفتر نشر معارف
- ۱۴- مهریزی، مهدی، ربانی، هادی، (۱۳۸۶) امام علی از نگاه دانشوران، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی